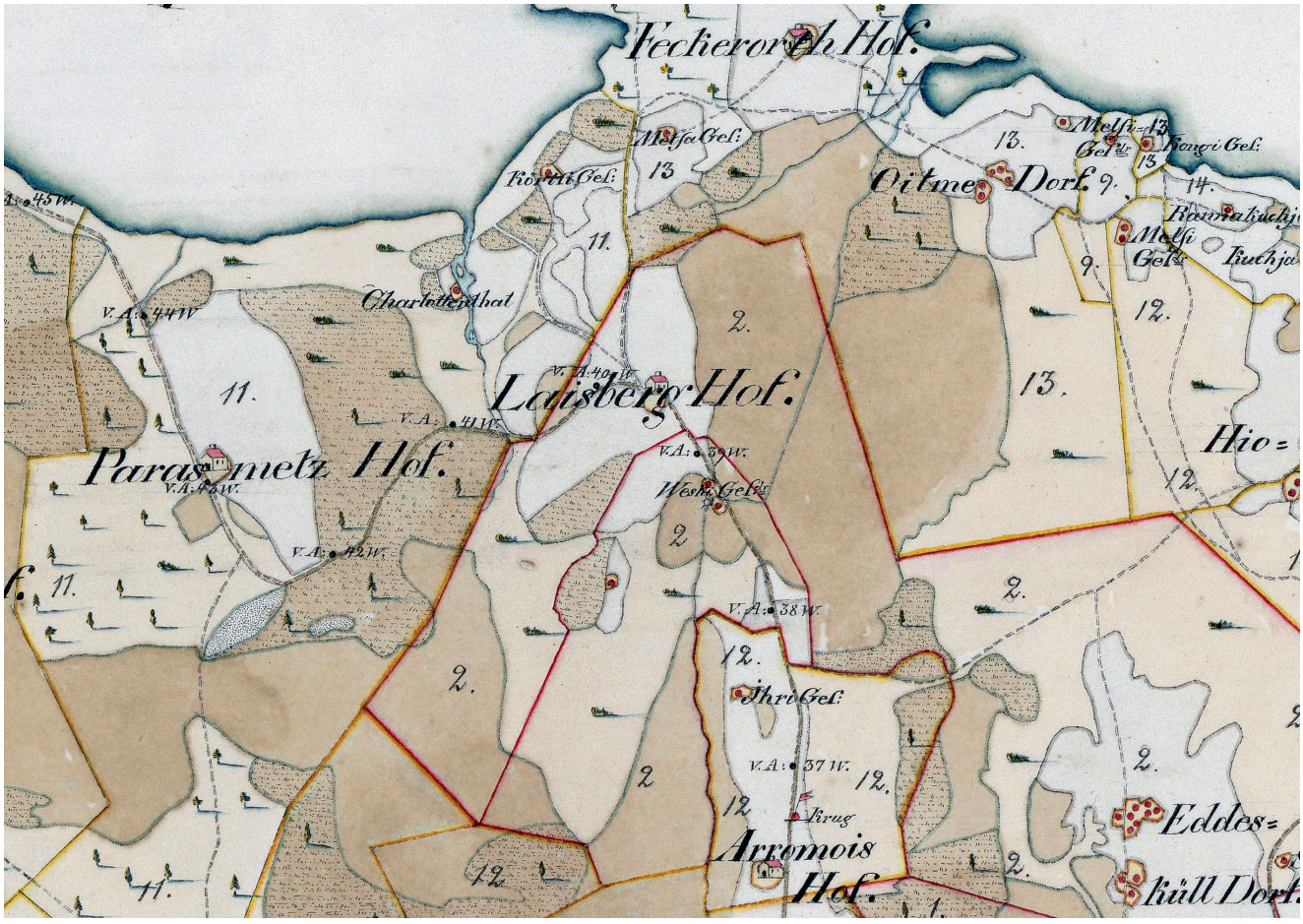

riperede põlvkondi kestva leppimatu vaenu. Aga lätlaste kultuuripärandis on veel ka Edgars Dunsdorfsi kirjutatud uurimus Suure Rootsi Katastri ajaloost Liivimaa Läti osas ning hiljem selle lisana publitseeritud tollaste ajalooliste kaartide (kahjuks küll mustvalge) atlas. Ent nii põnevaid kartograafilisi materjale, nagu meil Saaremaa kohta, meie lõunanaabritel minu arvates küll ei ole.

Saaremaa kaartide ja plaanidega on muidugi omaette lugu. Kohaliku läänisüsteemi arengu eripära tõttu kujunesid Saaremaal välja omapärased mosaiik-mõisad – nende maad olid laiali erinevates kohtades, üksteisest lahus. Ühe küla talud võisid kuuluda erinevate mõisate alla. Äärmuslik näide on Pidula mõis, mis koosnes koguni 537 eraldi maatükist. Mõisamajanduse eeliseks loeti teadagi suurte mõisapõldude olemasolu, kus piltlikult öeldes sai tosinale künnimehele ühe kupja sappa panna. Kas siis Saaremaal oleks tulnud igale põllulapikesel kündvale mehele kubjas leida või? Igatahes valitses Saaremaa põllumajanduses 18. sajandi teisel poolel terav kriis, mis ei tulenenud mitte niivõrd kivistest põldudest või kadakastest karjamaadest, kuivõrd iganenud maakorraldusest.

Mõisamajanduse edendamiseks oli hädavajalik iga omaniku laialipillatud maatükkide kokkuvahetamine. Aga see oli väga keeruline, sest maade kvaliteet oli väga erinev – mõnel oli kivisel pinnal tüsedam, teisel hoopis ahtake mullakiht. See tähendab, et maad tuli eelnevalt mõõdistada ja hinnata (sama oli vajalik ka talupoegade koormiste arvutamiseks).

Just nende tööde teostamiseks loodi 1765. aastal Saaremaa maaregulatsiooni- ja revisjonikomisjon (edaspidi Komisjon), mille töö lõpparuande juurde pidi kuuluma ka Saaremaa atlas.

See komisjon töötas vahelduva eduga ja jõudis kanda mitut erinevat, 1811. a näiteks maaregulatsiooni ekspeditsiooni nimetust. Tegemist oli päris suure asutusega, kus olid ametis direktor, abidirektor, raamatupidaja, notar, kirjutaja, kreisi maamõõtja ning välitööde läbiviimiseks veel mitut sorti tegelasi (erakorralised maamõõtjad, maamõõtja õpilased). Mõõdistati kõik kõlvikud ja hinnati nende kvaliteeti. Kõige detailsemalt kirjeldati muidugi kõige enam tulu andvaid aia- ja põllumaid, aga isegi heinamaad jagati viide erinevasse kvaliteedikategooriasse (parimad olid kopliheinamaad, rannaheinamaad ja aruheinamaad, järgnesid pajuheinamaad ja sooheinamaad).

Komisjon ei tegelenud ainult olukorra fikseerimisega, vaid asus aktiivselt mitmeid agraarseid ümberkorraldusi tegema. Kroonumõisates jagas komisjon talude vahel ära seni ühiskasutuses olnud heina-, karja- ja põllumaad ning kalastusveed ning seadis sisse talupoegade koormisi fikseerivad uued vakuraamatud. Püüti leida võimalusi talude partselleerumise (pärijate vahel killustumise) peatamiseks ja talupoegadelt mõisatele nõutavate koormiste mõ-